

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

СТАРОСТ

Уређивачки одбор

Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Јелена Атанасијевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд

Др Владимир Поломац, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Никола Бубања, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Часлав Николић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д' Анунцио”, Пескара, Италија

Др Ала Татаренко, редовни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина

Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска

Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина

Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Тимишвар, Румунија

Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска

Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, редовни професор

Рецензенти

Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)

Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)

Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)

Др Богуслав Зиелински, редовни професор (Познањ, Пољска)

Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)

Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)

Др Ала Татаренко, редовни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(27–28. октобар 2023)

Књига II/1

СТАРОСТ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2024.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА ХVІІІ МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКОЈ КЊИЗИ СА ХVІІІ МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПАСРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 9

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ
НИЧЕ О СТАРОСТИ ФИЛОЗОФА / 15

Александра С. СЕКУЛИЋ
СТАРОСТ И ХЕТЕРОТОПИЈА ЖЕЉЕ
(Сасвим кратак прилог о старости и жељи у српској књижевности) / 23

Дејана Б. ПРЊАТ
КУЛТУРОЛОШКЕ РЕФЛЕКСИЈЕ О СТАРОСТИ / 35

Александра П. СТЕВАНОВИЋ
ЗАСТАРЕЛА СТАРОСТ И ТЕХНОЛОГИЈА КАО
ИДЕАЛ ВЕЧНЕ МЛАДОСТИ / 43

Марија В. ЛОЈАНИЦА
АХАСФЕР: С ОНЕ СТРАНЕ СТАРОСТИ / 51

Александра Д. МАТИЋ
„БАБА ДЈЕДА У ПРОЉЕЋЕ ЗВАЛА”: ФИГУРЕ ПОХОТЉИВИХ
СТАРАЦА И СТАРИЦА СРПСКЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ / 61

Елма И. ХАЛИЛОВИЋ
СТАРЦИ И СТАРИЦЕ У ЗАПИСИМА СА ПЕШТЕРСКЕ
ВИСОРАВНИ И СТАРОГ ВЛАХА / 71

Милица А. КАНДИЋ
ЖУТИ ЛИСТ РАДИЧЕВИЋЕВЕ ПОЕЗИЈЕ:
КАКО ПРИРОДА ПЕВА ПРОЛАЗНОСТ? / 89

Милица М. АЛЕКСИЋ
ПОЛОЖАЈ СТАРИХ ЈУНАКА У ПОРОДИЦИ И ДРУШТВУ
У ТЕКСТОВИМА СРПСКОГ РЕАЛИЗМА / 101

Марија М. ГРУЈИЋ
АПОТЕОЗА ЗРЕЛОГ ЖИВОТА У СРЕМЧЕВОЈ ПРОЗИ / 111

Енрико М. ДАВАНЦО
ДОЛЕ С ТОМ МАТОРОМ РЂОМ!
ЛИК СТАРЦА У САТИРАМА РАДОЈА ДОМАНОВИЋА / 123

Василије К. МИЛНОВИЋ
„БОГ МЛАДОГ ЖИВОТИЊСТВА” СРПСКЕ АВАНГАРДЕ ПРОТИВ
„СТАРИХ СИСТЕМАТИЧАРА” ТРАДИЦИОНАЛНЕ ПАРАДИГМЕ / 133

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ
ЖРТВА И ИСПУЊЕЊЕ СУДБИНЕ – ОНТОЛОШКИ АСПЕКТИ
ПРОЦЕСУАЛНЕ ФОРМЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
КАО АУТОРЕФЕРЕНЦИЈАЛНО ЗРЕЊЕ ЖАНРОВА У
КРИПТОГРАМУ ПИШЧЕВОГ ЖИВОТА / 145

Часлав В. НИКОЛИЋ

МИКЕЛАНЂЕЛОВА СТАРОСТ У РОМАНУ
КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 163

Сара З. АРВА

СТАРОСТ – СМРТ – *NON FINITO*: ПОРТРЕТ УМЕТНИКА У СТАРОСТИ
У КЊИЗИ О МИКЕЛАНЂЕЛУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 181

Александра В. ЧЕБАШЕК НЕШКОВИЋ

„САМО БЕЗ БРУКЕ!": О СТАРЕЊУ, ТЕЛУ И (САМО)ПРИХВАТАЊУ
У ПРИПОВЕЦИ „ЖЕНА НА КАМЕНУ" ИВЕ АНДРИЋА / 191

Софија П. МАТИЋ

ЕРОС И МНЕМОСИНА: СТАРОСТ КАО СУСТИЗАЊЕ
ПРИНЦИПА ЗАДОВОЉСТВА И НАГОНА СМРТИ У ПРИПОВЕЦИ
„СМРТ У СИНАНОВОЈ ТЕКИЈИ" ИВЕ АНДРИЋА / 203

Свејллана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

Р54 И ФИГУРА ОГЛЕДАЛА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ
(ПСИХОАНАЛИТИЧКИ ОСВРТ НА СТАРОСТ У КЊИЖЕВНОСТИ) / 213

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ХРОНИКА НЕСТАЈАЊА: ФЕНОМЕН СТАРОСТИ
У ПРОЗИ СЛАВЕНКЕ ДРАКУЛИЋ / 223

Марија М. ШЉУКИЋ

ФЕНОМЕН СТАРОСТИ КРОЗ ДИНАМИЧКУ РЕЛАЦИЈУ ПОРОДИЧНОГ
КРУГА МАЈКЕ И КЋЕРКЕ У АРЗАМАСУ ИВАНЕ ДИМИЋ / 233

Жарка СВИРЧЕВ

„СТАРЕ ВЈЕШТИЦЕ НЕСУ ДОБРА ЈАЈА" / 243

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ

ВЕЛИКА ПРИЧА: МЕМОАРСКО ПРИПОВЕДАЊЕ
СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 253

Јована С. АНЂЕЛКОВИЋ

ДЕМЕНТНИ И/ИЛИ РОМАН О ДЕМЕНЦИЈИ: ГЕРОНТОПОЕТИЧКИ
АСПЕКТИ РОМАНА ИСЛЕДНИК Д. ВЕЛИКИЋА / 265

Душан Ж. ПЕТРОВИЋ

„МОЈИ РОДИТЕЉИ НЕ УМИРУ НИКАКО":
СТАРЕЊЕ И (НЕ)УМИРАЊЕ У РОМАНУ
У СТИХУ ДЕЦА МИЛЕНЕ МАРКОВИЋ / 275

Александра Б. БАТИНИЋ

ЈЕДНА (НЕ)МОГУЋА БИОГРАФИЈА – ЛИК ПУКОВНИКА
ФРОЈДА У РОМАНУ ПА КАО В. ТАБАШЕВИЋА / 285

Александра Р. ПОПИН

ТЕЛО У ВИЦЕВИМА О БАБИ И ДЕДИ / 293

Оља С. ВАСИЛЕВА

АРХЕОЛОГИЈА МОДЕРНОГ ПЕСНИЧКОГ ПОРТРЕТА:
ГВОЖЂЕ ИЛИ ИГРА СТВАРАЊА СВЕТА / 301

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ

ОСПОРЕНА СТАРОСТ ВАСКА ПОПЕ – НЕСПОРАЗУМИ ОКО
ИДЕОЛОШКОГ АНГАЖМАНА ПЕСНИЧКЕ КЊИГЕ РЕЗ / 313

Милан Б. ГРОМОВИЋ

АРХЕТИПСКА СЛИКА СТАРОСТИ И МИТОТВОРЉИВА
ПОЕТИКА МИЛОСАВА ТЕШИЋА / 327

Милица В. ЂУКОВИЋ

УБРЗАЊЕ (У) НЕЖНОСТИ: МИКРОГЕРОНТОТРАГОВИ ПОЕЗИЈЕ
САШЕ РАДОЈЧИЋА И ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 339

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПЕСМА НА КРАЈУ ЖИВОТА:
ПОЕТСКИ ОДЈЕЦИ БОГОРОДИЧИНОГ УСПЕЊА / 349

Јелена И. МАРИНКОВ

ОД „ЈАДНОГ СТАРЦА” ДО „МАЛОГ ПЛАЧКА” – СТАРАЧКА
ЕЛЕГИЈА У ПОЕЗИЈИ БРАНИСЛАВА ПЕТРОВИЋА / 361

Бојана С. СТОЈАНОВИЋ ПАНТОВИЋ

Кристина И. СТЕВАНОВИЋ
(АУТО)ПОРТРЕТ ПЕСНИКИЊЕ У СТАРОСТИ:
ХУЛИМ И ПОТПИСУЈЕМ РАДМИЛЕ ЛАЗИЋ / 371

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ

ОПАК БАБАЦ – АНТИАНТИЕЈЦ ОРИЈЕНТАЦИЈА
У ПОЕЗИЈИ РАДМИЛЕ ЛАЗИЋ / 379

Жарко Н. МИЛЕНКОВИЋ

СТАРЕЊЕ ЈЕ БУДУЋНОСТ:
ПЕСМА „НОБЛ” АНЕ ЂУРИЋ КОНСТРАКТЕ / 387

Ана Д. КОЗИЋ

СТАРОСТ И ЕРОС У РОМАНИМА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 397

Милица М. КЕЦОЈЕВИЋ

’ЗАР СЕ НА ТАКО МАЛО САВ ЖИВОТ СВЕО?’ – СТАРОСТ У
ПРИПОВЕДАЧКОМ ОПУСУ ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ / 407

Александра Б. ЖЕЖЕЉ КОЦИЋ

О НЕКИМ ЛИЦИМА СТАРОСТИ У ДЕЛИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА / 417

Снежана М. МАРКОВИЋ

ЧЕТРДЕСЕТЕ КАО ПРЕЛАЗНО ЖИВОТНО ДОБА ИЗМЕЂУ МЛАДОСТИ
И СТАРОСТИ У РОМАНУ *ДЕРВИШ И СМРТ* МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА / 429

Милица В. ЂУКОВИЋ¹

*Институт за књижевност и уметност
Београд*

УБРЗАЊЕ (У) НЕЖНОСТИ: МИКРОГЕРОНТОТРАГОВИ ПОЕЗИЈЕ САШЕ РАДОЈЧИЋА И ДРАГАНА БОШКОВИЋА

У раду се пореде видови заступљености и функције тематског комплекса старости у поезији Саше Радојчића и Драгана Бошковића. Иако се ова тематска константа не находи у облику поетичке доминанте већ у виду дисперзивних а структурално релевантних микрогеронтотрагова, старост и многобројни знаци старења попримају важне семантичке импликације, доприносећи подробнијем разумевању онтолошке меланхолије али и нежности Радојчићевог и Бошковићевог песништва. Фигуре дечака и стараца, однос временских супружника, физичке трансформације (промене на кожи, коси и бради) и геронтопоетолошка лична мапа (сочива, кадице за сочива, лекови за притисак) бивају протумачене у овом раду, како би се указало на амбивалентност старости (доживљене као оне која обећава и оне која доноси очај и разочарања, оне која раздваја пријатеље, премешта их у друго себе, времена, света, и оне која омогућава да се у томе види утеха и спас), али и на суптилне поетичке сродности поезије Саше Радојчића и Драгана Бошковића.

Кључне речи: геронтологија, микрогеронтотрагови лирског дискурса, телесни знаци старења, Clash-дечак, нежност, спасоносни учинци времена

Дајући преглед историјског развоја геријатрије, као гране медицине специјализоване за превенцију и/или лечење болести старих људи, у дијахронијском луку од антике до 20. века, Симон де Бовоар у монографији *Старост* указала је на физиолошке и биолошке чиниоце који су сагледавани као (пред)одређујући фактори настанка бројних промена у људском организму, узрокованих протоком времена, односно постепеним и континуираним процесом старења. Занимљиво би било приметити како су теоријске поставке немалог броја научника махом засноване на бинарним опозицијама. Тако, отац медицине Хипократ опреку између равнотеже телесних течности и њеног нарушавања употребљава да направи дистинкцију између здравих и болесних особа, према Аристотелу, пак, за анализу учинка старости пресудан је контраст између топлоте и хлађења „[...] услов живота је по његовом мишљењу унутрашња топлота, а старење је изједначавао са хлађењем” (Де Бовоар 1986: 22), за Галена старост је прелаз између здравља и болести, према Парацелзусовом мишљењу човек је „хемијска смеша” (Исто: 24), а старост је последица самотровања, док ће методе превенције и лечења *сенилне инволуције* (Исто: 45) развијати Давид Помис, Фишер, Хуфеланд, Раш, Зајлер, Мечников и Нашер (Исто: 21–45). За разлику од геријатрије, која је грана медицине, геронтологија би била наука која проучава социолошке, психолошке и биолошке аспекте старења, односно, према запажањима Симон де Бовоар, геронтологија је наука која се не бави патологијом старости већ самим процесом старења (Исто: 28). Ипак, иако је старост биолошка појава, она је неодојива од друштвених конвенција – третман старих лица зависи од етичких и законских норми заједнице којој припадају, а њихов статус и улоге диктирају

¹ tiskicvet38@gmail.com

подједнако здравствени, полни, морални и економски чиниоци, будући да „друштво одређује старцу његово место и улогу, водећи рачуна о његовом личном темпераменту, његовој полној немоћи, његовом искуству; заузврат, јединка је условљена практичним и идеолошким ставом друштва према њој” (Исто: 13–14; курзив из књиге уклонила М. Ђ.). Према аналогiji са категоријама пола и рода, где је пол ознака анатомских (предис)позиција јединки, а род комплекс друштвених улога које се преузимају / на које се пристаје, може се закључити да не постоји природна старост, старост за себе већ је увек у питању друштвени конструкт, скуп (пре)узетих или интериоризованих социјалних улога и модуса самосагледавања. Такође, као што је у монографији *Други пол* Симон де Бовоар (1982: 12) анализирала социокултурним обрасцима традирано разумевање позиције жене као другости/Другог у односу на мушкарца, ауторка *Старостии* одредиће старост као апсолутно друго у односу на детињство, младост и зрело доба, као наличје егзистенцијалне ситуације доминантних (и доминирајућих) субјеката, као категорију у чијем дефинисању учествују односи моћи, тј. егзистенцијално несазнатљив, измичући феномен, стање које се не поседује, које се није непосредно искусило, те, следствено томе, оно о којем се не може расуђивати као о властитости – посудивши Сартрову идеју о неузајамности (Исто: 255–256), Де Бовоар препознаје позицију старца као друг(ачи)у у односу на зрелу особу, у мери у којој је и дете друго у односу на одрасле људе, при чему су стар(ц)и у неповољнијем положају „пошто је дете активна будућност, друштво, улажући у њега, осигурава своју сопствену будућност, док је у његовим очима старац само мртвац са задршком” (Исто: 256–257). Друго које измиче идентификацији, узајамности и емпатији, нејако, неретко обесправљено друго, *exis* а не (нужно) *graxis* (Исто: 256), „страна врста”, други животни пол, старост обитава као ареал одмакнутости, позиција вечитог *тjамо* индивидуалне свести, несвесног, дискурса, другде хуманитета, испит појединачне свести и социјалне савести, друго са којим се ваља суочити и изборити како у реалности тако и у подручју литерарне транспозиције емпиријских датости.

Модуси дескрипције и валоризације старости у савременој српској поезији постоје у распону од (ауто)ироничног, пародичног и гротескног третмана, преко сете и меланхолије, до нежног прихватања телесних и душевних трансформација, односно саображавања са поступним процесом „неповољне промене, обично везан[им] за протичање времена, који постаје видљив после зрелости и редовно доводи до смрти”, како је старост описао амерички геронтолог Ленсинг (в. Исто: 15).

Песнички опус Саше Радојчића и Драгана Бошковића, поред несумњиво знатног доприноса развоју поеме у савременој српској књижевности, сродности у избору из традиције, тј. литерарним (Рилке, Целан) и филозофским (Хајдегер, Гадамер) утицајима, те помног и континуираног двоструког рада – на књижевнокритичкој и есејистичкој (пр)оцени актуелног песništва и самом песничком стварању – одликује, исто тако, *онтолошка меланхолија*, тј. певање одсутних знакова и значења (в. Бошковић 2023: 211), али и тематска блискост (скопчана са поменутом меланхолијом), оличена у старењу и старости, која би представљале *метамеланхоличну* (в. Исто: 212) компоненту поезије ове двојице аутора. Тема старости не фигурира као доминанта у Радојчићевом и Бошковићевом стваралаштву, она пре бива заступљена у облику микрогеронтодрагова лирског дискурса, у виду интимне метафизике и интимног културолошког амбијента, а свака интимна метафизика, према Бошковићевом увиду „преплављена је знаковима, пре свега: малим знаковима.” (Бошковић 2020: 66). И даље, „ако је сваки знак

– метазнак, онда је сваки додир метадодир: место где нас оно друго додирује; ако сваки знак говори о процесу означавања, о себи као оном другом себе знака, онда нам он говори о Деридином трагу, и то [...] метафизичком трагу онолико колико је тактилан...” (Исто: 67), о трагу бесмртности онолико колико је обележен старошћу и смрћу. Микрогеронтотрагови као поетички елементи Радојчићеве и Бошковићеве лирике учествују у модусима аутоперцепције песничког субјекта, при чему се ово сагледавање властитог бића као управљеног ка смрти најчешће остварује конфронтацијом временских планова (садашњости и прошлости) или пак њиховим коегзистирањем, фузијом, симултаним присуством у субјекту као тачки обједињавања хронолошки диспаратних равни.

Бинарне опозиције дечаца: старци, некада: сада, безбрижност, невиност: оптерећеност пословима и бригама, ретроспективан, сетан и благо ироничан доживљај пролазности људског живота, губитка наде и илузија, сучељавање пластичне слике дечје игре: „зар нису дивни дечаца / док се играју лоптом / спуштају низ тобоган / трче парком сипајући смех / [...] / док им је свет још увек / непознат и леп” (Радојчић 2023: 44) и слике зрелих и(ли) у грех огрезлих одраслих људи (људи који нису више невини и раздрагани): „док још нису постали / зубари рачуновође / трговци на велико / док још никога нису / убили из ниских побуда” (Исто), врхуне у метафори спуста низ тобоган, силаска, негативно перципиране промене, додатно наглашене глаголом *треснути*: „зар нису дивни дечаца / пуни живота као ми некада / док се још нисмо спустили / тобоганом право из облака / и треснули на земљу” (Исто: 45), чинећи песму „Тобоган” Саше Радојчића, по којој је цела збирка овог аутора добила наслов, репрезентативним геронтопоетичким остварењем. Ова песма премрежена је сећањем, меланхолијом и истином (хладном и тврдом, процеђеном „кроз зубе / док их још имамо” [Исто]) као *нескривеношћу бивствујуће*, што је тематска доминанта Радојчићеве поезике (в. Ђуковић 2023: 202–205). Фигура дечака показатељ је протока времена и значајан мнезични микрогеронтотраг поезије Драгана Бошковића, траг који сачињавају аутопортретна *rock’n’roll* орнаментика, мајица и немогућност да се она симболички скине, да се из ње израсте, те колебање између писма и неисписаности – у збирци *The Clash*, у песмама „Just keep swimming” и „Пријатељи, нема пријатеља” сећање на детињство, срицање слова, nelaгода у наступу пред учитељицом: „Никада нећу научити да читам (напорно сричем слова, / спотичем се о њих, брзам, набадам и гутам гласове, / већ четири деценије дрхтећи читам пред својом учитељицом)” (Бошковић 2016: 16), односно: „А, дечак у мени, / онај дечак никако да скине Clash мајицу: / вакцинисање уредно, / читам пред учитељицом већ четири деценије...” (Исто: 147) прерастају у интимни метапоетички знак, знак исписивања, исписивости, могућности писма као таквог, да би се преко дечака као симбола изгубљености, полупаности, изузетности и издвојености: „Дечак сам, / дечак сам био, / полупан дечак, / да, то, / и нисам живео како је требало” песме „Дечак” (Бошковић 2019: 21) доспело до нестанка, minulости, умирања Clash-дечака у поеми *Словенија* (Бошковић 2022), што би био специфичан, индивидуалнопоетички маркер старости као гашења, јењавања, (пр)отицања: „Умиреш Словенију, / ти, мала, малецка, тако мајушна земљо, / и с тобом умиру ситнице, мале ствари, оне најмање, / умире и онај блентави Clash-дечак у мени” (Бошковић 2022). Интернализованом дуализму, који је у поезији Драгана Бошковића садржан у фигури *Clash-гечака* (дечака којем измичу графеме, али не и смрт, дечака осуђеног да читање властитог текста не доврши, али да умре чак неколико пута: „умро сам одавно, и опет, и толико пута, / да ми је више

мука од свих својих умирања” [Бошковић 2018: 9]) близак је статус песничког субјекта „Саборне песме” Саше Радојчића. Репрезенти херменеутичке ситуације, они који питају и одговарају, мудросне фигуре (они који разумеју питања и знају одговоре), два старца Радојчићеве „Саборне песме” метафоричан су приказ песничке и филозофске позиције, оне позиције којом је превладана супротност између Ја за себе и Ја за друге, као и сушта супротност властитог бића и других. Привидна одвојеност двојице старца: „ено их два старца / седе не позном сунцу / и како сенке постају дуже / они померају сточице / све ближе кући / још увек обасјаној / [...] / два старца две изгубљене душе / седе на позном сунцу / пропиткују претресају / померајући сточице / све ближе кући / одакле се зачује позив на вечеру” (Радојчић 2022: 28–29) и њихово обједињавање: „на то / старци се прену прикупе / саберу у једно / као црква у никеји / и ја / мљацајући свој символ вере / улазим / унутра” (Исто: 29), превазилажење опреке они: ја, остварује се у песничком субјекту и поезији као херменеутичкој ситуацији, ситуацији разумевања које је увек и нужно саморазумевање, сабирање питања и одговора, позног сунца и позива на вечеру, истине као „символа” поетичке вере и аутопоетички сигнификантног херменеутичког метода.

Старост ће се, наново, у поезији Саше Радојчића, указати као чинилац метапоетичке равни дела, у песми „Мајстори певачи”. Пишући о физиолошким аспектима старења, Симон де Бовоар велику пажњу посвећује телу и променама које га временом преобликују. Тако, ауторка *Старости* таксативно набраја ефекте овог процеса, посебно се задржавајући на коси, бради и кожи:

Спољашњост особе се мења и то омогућава да јој се готово са тачношћу могу одредити године. Коса седи и проређује се; не знамо зашто: механизам губљења пигмента у капиларној главици и даље је непознат; длаке такође седе, док на извесним местима – на пример, на бради старих жена, почињу да ничу. Због губљења течности, па према томе и еластичности поткожног ткива, кожа се бора. Зуби испадају. (Де Бовоар 1986: 32)

Седа коса мајсторâ песничког заната: „моји пријатељи белокоси / све више и ја постајем такав” (Радојчић 2023: 9), у песми „Мајстори певачи” ознака је мудрости и стваралачког умећа: „знају све што треба знати / о стиху о песми / за друге вештине невешти” (Исто), док се позитивно одређење старости објашњава из перспективе креативне испуњености и задовољства постигнутим: „моји белокоси пријатељи / своје године лепо носе / добро им // стоје // овај крив онај погнут / над песмом над стихом // над животом углавном / све више и ја постајем такав” (Исто). С друге стране, седа брада и проређена коса подлежу махом хуморно-ироничном третману у поезији Драгана Бошковића, при чему остају делимично или у потпуности вредноване као негативни (коса) или позитивни (брада) аспекти портрета песничког субјекта. Тако, поред јасне свести о протоку времена: „Сваки залогaј ме одведе корак ближе смрти, / откине клупко власи са душе.” (Бошковић 2013: 41), песма „*Alopecia areata*” из Бошковићеве збирке *Ошаци* доноси детаљан, пластичан, упечатљив приказ последица губитка косе, који се прихвата уз дозу благе аутоироније: „Немам неки судбински белег на телу, / чије путеве би требало следити: / до сада сам имао само правилне кругове опале косе / (и Микеланђелов Мојсије болује од алопеције; / магареће уши неко држи и иза моје главе), / слепо око на потиљку, / које временом нежне длачице изнова прекрију.” (Исто), да би у збирци *Животи и ја смо квини: viberpunk поезија*, у песми „пијан ко земља и трезан ко земља” бурну промену на љубавном плану

лирски субјект везао и за психосоматске измене: „Ипак, то није тако прошло: / без иједног стиха, / уз нови тик на вратној жили, / са још нешто мање косе на темену.” (Бошковић 2020а: 45). Поред губитка косе, мојсијевске *алопеције*, за поезију Драгана Бошковића карактеристичан је и микрогеронтотраг *седе браде*. Лајтмотив седе (беле, све беље) браде позитивно је конотиран, будући да је у поеми *Ave Maria!* везан за љубав и однос благе нежности временских супружника: „и мазићеш ми потпуно седу браду, м м м, / и бријаћу се кад пожелиш / да видиш онај младеж на десном образу...” (Бошковић 2018: 21), као што је у поеми *Ursten* бела брада својство неодвојиво од лутајућег субјекта „лутам са једним сочивом и брадом све бељом, / белом како кокаин у словенској антители...” (Бошковић 2020б: 4) и чинилац имагинирања словенске антители, редовно доживљене као блиске у емоционалном спектру песничког субјекта стваралаштва Драгана Бошковића, у којем: „Пиле једе бавар-сендвич / у словенској антители, / пиле држи курс држи курс / из УСА постмодерне: / пипипипи!” (Бошковић 2020а: 17). Приметно је, такође, да се бела брада доводи у непосредно окружење микрогеронтотрагова *сочива*, као офталмолошких помагала, везаних или за обољење очију или за животно доба (зрело доба и доба старости): „лутам са једним сочивом и брадом све бељом” (Бошковић 2020б: 4), односно: „И биће Београд, може бити било где, / бићу удовац, тврдо сочиво у оку, / тамо, у спаваћој соби, / цртаћу сарком, напола пресечену поморанцу на зиду, / [...] / гореће јагодице прстију, / сама празнина ће имати симетрично лице...” (Бошковић 2019: 12), док ће песма „Празних џепова” збирке *Breaking the Waves* каталогу или „литанији” (в. Бошковић 2020: 67) малих геронто-знакова припојити и лекове за притисак: „Ништа – кључеви од аута, платна картица, / кадице за сочива, лек за притисак, бројаница... / Ништа није зазвучало на столу, / ништа није засвирало блуз. / То сам, дакле, био и остао: / ништа.” (Бошковић 2019: 27), што су све ознаке бића захваћених „поступ[ним] процес[ом] неповољне промене...” (Де Бовоар 1986: 15), какав представља старост.

Кумулацији и пролиферацији микрогеронтотрагова лирике Драгана Бошковића (у које спадају проређена коса, седа брада, сочива, кадице за сочива, лек за притисак) доприносе флеке, мрље, лезије (промене на кожи), као и подочњаци (промене на лицу), почевши од песме „бог нас жели заједно да би био бог” у којој лирски субјект примећује: „Имам каријес испод четворке, / флеке по кожи, скачем по флекама, / Пепа прасе по блатњавим барицама, / а када се укочим мажем коњску маст, / наша земља је спазам, упала нерава, / зато стално мажете коњску маст” (Бошковић 2020а: 47), до поеме *Словенија* у којој ће, усред свеопштег умирања (умиру књижевност, Словенија, мајка, пиво, бендови, авиони, дрвене фигурице дивокоза, бледе лепе Словенкице, вечност, и сама смрт, в. Ћуковић 2023а: 132), ка смрти управљен и смрћу опседнут субјект приметити: „А по мојој кожи избијају мрље, / нека мала слова, речи, лезије, / стихови, оловне мрље, / не пеге, старачке, не, / неко олово, мрље. / Само сенка на лицу све већа, / она тамна, сенка подочњака, / на уснама, она оловна, свечана: / склопљене усне лепе црнкиње...” (Бошковић 2022), а управо се у овом гомилању знакова (минијатурних по димензијама али кључних за разумевање генезе лирског опуса Драгана Бошковића) препознаје удео геронтопоетичких трагова у поезији аутора *Сандинисте*, њихов статус, улога и значај.

Тематски спектар породичне лирике Саше Радојчића и Драгана Бошковића обједињује, поред осталих поетичких чинилаца, свакако и тема старости, чији је исход процес који се може именовати као убрзање (у) нежности, а видови

испољвања – однос оца и сина, и однос брачних парова. Посвећена оцу („оцу за 75. рођендан”), а заснована на лудичкој инверзији позиција оца и сина, песма „Зналац дијалектике” Саше Радојчића² тему старости везује за аутопоетички план (план писања, процене књижевних дела, извођења естетичких судова и зазор од писца „са именом”), при чему син постаје симболично старији од оца, онај који просуђује очеве младалачке приче: „Шта бих све рекао / Том младом писцу / Дивљег талента / Да сам му отац / А он мој син / Али неки ђаволак / Измешао нам судбине” (Радојчић 2022: 158–159), критичар немоћан да свој суд правремено артикулише: „Нисам могао да кажем / Сјајан си момче / Настави тако” (Исто: 159), критичар који белину (изостанак) властитог суда надомешћује накнадном сетном нежношћу: „Стварно су добре / Понављао сам / И пропустио да кажем / Сине мој / Драги” (Исто: 159–160). Трипартитна породична структура (деда – отац – син) и тема протицања времена, пролазности живота и писања / читања (инвестирања егзистенције у стваралаштво) стојер је Радојчићеве песме „Мој син чита”, у којој се нежност огледа у поистовећивању са синовљевом фигуром и христичевски интонираним жалом због опредељења за фикционални спрам емпиријског света: „мој син траг моје душе чита / [...] / не види ни мене поносног и неспокојног / јер знам он чита и живот ће проћи крај њега / као што ево пролази крај мене // који сам проживео више књига но дана” (Исто: 143). Метафора *ретровизора* којом се сагледава пређени животни пут, у поезији Драгана Бошковића „палим се на свој аутомобил / (у ретровизору је моја аутобиографија)” (Бошковић 2016: 129) инструмент је представљања синовљеве младости – ретроспективно, из позиције знања, мудрости, искуства, песнички субјект Бошковићевог остварења „све на овоме свету је већ било” проматрајући и предвиђајући синовљеву будућност, закључује: „А син мој сада треба да прође / све ово што се зове живот, дрога, жене, / па нека му је бог у помоћи, / и нека им се да.” (Бошковић 2020а: 99), у чему се огледа како разумевање, благодатност, тако и доза поистовећења и стапања у *тужној* мушкој судбини („Тужно је бити мушко, / тужно је и не бити.” [Исто]), тј. интерференција очеве и синовљеве младости. Насупрот нежној антиципацији синовљеве судбине, у лику остарелог професора: „А видео сам свог професора на Булевару, / старог и отежалог, / годинама нисмо разговарали, / а једном је рекао: *Имам и ја живце!*” (Исто: 100) може се сагледати поразни учинак старости на људски физички изглед и карактер, а овом је, с друге стране, сучељена тема старости као благе имплозије и попустљивости спрам протоком времена исцрпљеног сопства: „А данас сам слушао и Дериду: / ипак се у старости мора бити слаб, / а Тома Вејтса слушам на кашичицу: / да, живот мора да се распадне, изнутра, / као његов глас” (Исто: 98). Тема старости, која у панонском пејзажу Радојчићеве *еџиде* опомиње: „то да си глиб и глиб да ћеш постати / нигде није толико јасно / као овде међу старим кућама / затворених прозора / пред којима седе / старци дрвореди / заборављена младост” (Радојчић

2 Из интервјуа „Елементарна снага, сумње и недоумице”, који је са Радојчићем водио Енес Халиловић, сазнајемо да је песма „Зналац дијалектике” заснована на стварносној потки, будући да је о свом оцу песник посведочио „Знао сам да је писао, била је у кући једна фијока са фасциклама, а у њима његове приче и рукопис романа, али то никада нисам дирао. Тек када сам превршио педесету, отац ми је показао неколико својих прича. Био сам запрепашћен. Оне би и сада без проблема могле да буду објављене у неком књижевном часопису, а у време настанка, крајем педесетих и почетком шездесетих, биле су у дослуку са новим трендовима тадашње српске прозе.” (нав. према: Радојчић 2023а: <<https://eckermann.org.rs/elementarna-snaga-sumnje-i-nedoumice/>>, 9. 2. 2024). Премреженост песничког дискурса реалемама одлика је како Радојчићевог тако и Бошковићевог песничког опуса.

2022: 135), неумитни проток времена: „још једна је година прошла / тачно толико краћи су дани / свима које волиш” (Исто: 133), те констатација о преминулом пријатељу: „пријатељ преминуо / пре много година / има ли га у песмама / које покатак читам / у кући крај које / расејан прођем” (Исто: 153) блиске су другости, оном немогућем у које време претвара некада блиске, драге људе из непосредног окружења у песми „марина” Драгана Бошковића: „А другари, другарице, / као неки давно заборављени рођаци: / браћа и сестре смо по основној школи, / по граду, рокенролу или филологији, / израсли у оно немогуће једни за друге. / Време је ипак спасоносно” (Бошковић 2020а: 114).

Иако амбивалентна (она која обећава и она која доноси очај и разочарања, она која раздваја пријатеље, премешта их у друго себе, времена, света, и она која омогућава да се у томе види утеха и спас), старост је у поезији Саше Радојчића и Драгана Бошковића сила (егзистенцијална и поетичка тенденција) која доприноси убрзању (у) нежности, поготово у приказу љубави старијих супружника. Скидање маске, одустајање од привидно уклоњене старости и опредељење за прихватање измењеног тела (седе браде и седе косе), у поеми *Ave Maria!* Драгана Бошковића, доприноси обликовању геронтопоетички нежне љубавне сцене:

и мазићеш ми потпуно седу браду, м м м,
и бријаћу се кад пожелиш
да видиш онај младеж на десном образу,
и ти ћеш престати да се фарбаш, да ми будеш лепа,
а садићемо и нарцисе, жуте, од папира, оригами,
и полетеће из неке बारे чудесно лепе птице,
изгледаће као ждралови...

(Бошковић 2018: 21)

На сличан начин, Лајбницовом филозофијом инспирисана песма „У најбољем од свих светова” Саше Радојчића (2022: 156) сумирање брачног живота окончава нежним прихватањем лепог, заједничког, сигурног и мирног постојања и трајања: „све у свему драга моја / после толиких година / није испало сасвим лоше // нисмо погубили главе / из куће нас нико није истерао / нису нам отровали пса // није испало сасвим лоше / нису нам све украли / нису нас све слагали // друго шта би хтела” (Радојчић 2022: 156).

У песми „будна је”, посвећеној Ети Џејмс, Бошковићев лирски субјект упитаће се: „Како настају, / како се зову / и како се мисле овакви облици певања? / Да би се овако певало, / прво мора да се умре, / а она је будна, овде.” (Бошковић 2020а: 85) Аналогно овоме, можемо се запитати како настају, како се зову и мисле овакви облици старења? Да би се овако певало, како то чине Радојчић и Бошковић, прво мора да се умре, а они су будни, и они су овде. И даље, можемо приметити како се из тог постисторијског и постапокалиптичног ништа себе у које су уписане старост и смрт, пева мило, благо и брзо, бескрајно убрзано, екстатично, ванвременски. Поезија Саше Радојчића и Драгана Бошковића постмодернистички је будна, свега се сећа, ништа не жели, будна је а ни спавала није, не дише, непокретна, белих очију, које, наравно, припадају само пилоту, учитељу летења Станиславу Боровиншеку (в. Бошковић 2019: 44), белина сама. Будући да је у белини (те у саодносно пуноће и празнине, фрагмента и целине, написаног и ненаписаног, текста и интертекста) Драган Бошковић препознао „литерарно нитро-гориво” (Бошковић 2022а: 143), старост која расипа своје микрогеронто-трагове (проређену косу, седу браду, сочива, лекове за притисак, фигуре дечака и стараца, очева и синова, времешних супружника итд.) својеврсно је литерарно

нишро-гориво песничког дискурса двојице аутора – гориво које брзином од два и по маха колико развија сухој 57 (Исто: 133) вуче поезију ових уметника даље („само даље, даље, даље“) у екстазу будућег, у јутро доласка, у метабрзину љубави, „јер љубав је све бржа што смо непокретнији / страховито је брза када смо мртви.“ (Бошковић 2022). Непокретна, утрнула, охлађена, лишена корака и даха, геронтопоетика Саше Радојчића и Драгана Бошковића бескрајно је нежна, свеопраштајућа, као време неумитна, и ипак, и надасве, спасоносна.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 2013: Д. Бошковић, *Ошаци*, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“.
- Бошковић 2016: D. Bošković, *The Clash*, Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.
- Бошковић 2018: D. Bošković, *Ave Maria!*, Beograd: D. Bošković.
- Бошковић 2019: Д. Бошковић, *Breaking the Waves*, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“.
- Бошковић 2020: Д. Бошковић, Велико смањивање песништва: поетски (мета)трагови малих знакова, предмета, речи и гласова у поезији Драгана Бошковића, у: Д. Бошковић и Ч. Николић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XIV међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–27. X 2019.)*. Књ. 2. *Тако мале ствари: интимно у књижевности и култури*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–74.
- Бошковић 2020a: D. Bošković, *Život i ja smo kvit: viberpunk poezija*, Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.
- Бошковић 2020b: D. Bošković, *Ūristen*, Beograd: D. Bošković.
- Бошковић 2022: D. Bošković, *Sandinista: tri crvene poeme*, Šabac: Sumatra izdavaštvo.
- Бошковић 2022a: Д. Бошковић, Авангардни манифести и убрзање књижевности, у: П. Тодоровић и С. Шеатовић (ред.), *Манифести у српској књижевности 20. века*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 131–146.
- Бошковић 2023: Д. Бошковић, А где је Америка? Фигурација одсутног Саше Радојчића и Драгана Бошковића, С. Шеатовић и М. Аврамовић (ред.), *Поезија Саше Радојчића: зборник радова. Десанкини мајски разговори, Београд, 14. новембар 2022*, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије, Институт за књижевност и уметност, 209–222.
- Де Бовоар 1982: S. de Bovoar, *Drugi pol I. Činjenice i mitovi*, prevela Zorica Milosavljević, Beograd: BIGZ.
- Де Бовоар 1986: S. de Bovoar, *Starost I*, prevela sa francuskog Mirjana Vukmirović, Beograd: BIGZ.
- Радојчић 2022: С. Радојчић, *За ваџу надлежна је душа: изабране песме*, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“ – Народна библиотека Србије.
- Радојчић 2023: С. Радојчић, *Тобожан*, Нови Сад: Културни центар Новог Сада.
- Радојчић 2023a: S. Radojčić, Elementarna snaga, sumnje i nedoumice (intervju), *Eckermann: web časopis za književnost*, br. 41, novembar–decembar, <<https://eckermann.org.rs/elementarna-snaga-sumnje-i-nedoumice/>>, 9. 2. 2024.
- Ђуковић 2023: М. Ђуковић, „Несвакидашњи“ класицизам: поезија Јована Христића и Саше Радојчића, у: С. Шеатовић и М. Аврамовић (ред.), *Поезија Саше Радојчића:*

зборник радова. Десанкини мајски разговори, Београд, 14. новембар 2022, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић”, Народна библиотека Србије, Институт за књижевност и уметност, 189–208.

Ђуковић 2023а: М. Ђуковић, Србија, Словенија, Пољска, Литванија: „тамо” поезије Драгана Бошковића, у: Д. Бошковић и Ч. Николић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XVII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу (28–29. X 2022)*. Србија: све што сте одувек желели да кажете о Србији, а нисте смели, књ. 2, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 127–135.

ACCELERATING (IN) TENDERNESS: GERONTOLOGICAL MICROTRACES IN THE POETRY OF SAŠA RADOJČIĆ AND DRAGAN BOŠKOVIĆ

Summary

Apart from their significant contribution to the development of the poem in contemporary Serbian literature, cognation in selecting from tradition, as well as meticulous and continuous dual work – on literary criticism and essayistic assessment of current poetry and the poetic creation itself – the poetic oeuvres of Saša Radojčić and Dragan Bošković are distinguished, especially in the past five years, by the thematic closeness, embodied in the theme of ageing and old age. The paper analyzes the modes of tackling the theme of old age in the poetry of Saša Radojčić and Dragan Bošković, noticeable in the self-perception of the lyrical subject, in the form of comprehension of bodily transformations (numerous changes in skin, hair, beard), as well as on the metapoetic level and the level of relationships with others. Adopting the distinction between geriatrics and gerontology, as well as postulates about socio-cultural frameworks and social preconditions of late-life (old age), which were dealt with by the French philosopher Simone de Beauvoir, the author of the capital monograph *Old Age*, the paper examines the treatment of the theme of old age in Radojčić's and Bošković's poetry, varying from negative connotations (the defeating effect of the passage of time and physical appearance and character) to positive perception, when related to the motif of love and tenderness of ageing spouses. The paper highlights gerontological microtraces (the motifs of boys and old men, blood pressure medications, contact lenses) relating to old age at various levels, shaping the autonomous lyrical oeuvres of two renowned Serbian poets.

Keywords: old age, geriatrics, gerontology, physical signs of ageing, metapoetry, tenderness, love

Milica V. Ćuković

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(27–28. X 2023)

Књига II/1

СТАРОСТ

Лектура и коректура

Ђорђе Ђурђевић
Ммилица Бацић

За издавача

Зоран Комадина, редовни професор
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Штампа

Донат Граф, Београд

Тираж

150

ISBN

978-86-80596-36-5 (низ)

978-86-80596-68-6

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Српски језик, књижевност, уметност (18 ; 2023 ; Крагујевац)

Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са XVIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (27–28. октобар 2023). Књ. 2, 1, Старост / уредници Драган Бошковић, Часлав Николић. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2024 (Београд : Донат граф). - 451 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир и лат. - Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз радове.
- Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-80596-68-6

ISBN 978-86-80596-36-5 (низ)

а) Српска књижевност -- Мотиви -- Старење -- Зборници

COBISS.SR-ID 155090697